

FOTOSCHRIFT

NR 6

Bekering

Het jaar dat achter ons ligt was ongewoon. Voor veel mensen die in de gezondheidszorg werken, voor verantwoordelijken in bestuur en politiek, en voor vele anderen, is het bestaan er niet makkelijker op geworden. Misschien is het wat overdreven om van een beproeving te spreken, maar de gebeurtenissen, het optreden van de regering, en vooral het daaruit voortvloeiende maatschappelijke debat, vormen wel een uitdaging.

In de tijd dat de eerste strenge maatregelen van de overheid werden afgekondigd, las ik een bundel preken die Karl Barth in de jaren vijftig en zestig voor geïnterneerden van de Bazelse strafgevangenis gehouden heeft. Voordat hij aan het grote 'maar' of 'en toch' van het evangelie toekomt, begint Barth zijn preek meestal met de constatering dat het erbarmelijk met ons is gesteld. Maar zelden zijn we in staat tot het doen van enig goed, en dan die enkele keer dat we wel het goede doen nog vanuit het verkeerde motief.

Tot mijn verrassing schreef Arnon Grunberg vorig jaar in de krant vrijwel hetzelfde. 'Het kwaad is vaak vermomd als een strijd tegen het kwaad. Daarom zou iedereen het kwaad eerst in zichzelf moeten zoeken, juist als men het goed meent te doen.' Dat is een verstandige raad bijvoorbeeld voor die momenten dat twijfel toeslaat over de motieven van bestuurders en wetenschappers die geroepen zijn om ziekte en armoede te bestrijden. Achterdocht, wat iets anders is dan gerechtvaardigde kritiek, lijkt het soms te winnen van gezond verstand.

In kerk en synagoge was het jarenlang de gewoonte om in de voorbeden te denken aan regeringsleiders en anderen in verantwoordelijke posities. Ze kunnen het nog steeds goed gebruiken. De ene ramp is nog niet voorbij of de volgende dient zich aan. En toch is het volgens de belijdenis van de kerk de Heer die regeert. Dat we er weinig van merken komt door de zonde van het ongeloof, meent Barth. Voor de orthodoxe of vrijzinnige christen geldt dat net zo goed als voor de atheïst. Bekering is eigenlijk het ontwaken uit een droom. Zien hoe het er werkelijk met ons voorstaat... De ogen openen voor de realiteit.

Kleurendaguerrotype van Félix-Jacques Antoine Moulin uit omstreeks 1851–1854

Muziek in Schraard

Over nog geen twee jaar zal de christelijke muziekvereniging Excelsior uit Schraard haar honderdjarig bestaan vieren. Maar eigenlijk bestaat de vereniging nog langer... Al in 1897 is zij opgericht en in 1903 officieel erkend. Er bestaat een oude foto waarop de leden bij een vaandel staan met het jaartal 1900. Ze zijn gefotografeerd voor het oude schoolgebouw dat in 1833 is neergezet. De meesten dragen een soort uniform en een uniformpet. Dan is er nog een heer met bolhoed zonder instrument, waarschijnlijk de dirigent, en een heer met bolhoed die een bugel in zijn hand houdt.

De man voor het orkest noemde men nog lang 'directeur' in plaats van dirigent. Dat herinnert aan de militaire traditie waaruit de blaasorkesten voortkwamen. Het woord is afkomstig van het Franse *directeur de musique*. Frankrijk is immers het land met het oudste georganiseerde en geüniformeerde leger. De gedachte achter de invoering van het uniform was oorspronkelijk om duidelijk zichtbaar de beroepssoldaten te kunnen onderscheiden van de burgerbevolking, zodat die zo min mogelijk hinder van krijgshandelingen zou ondervinden. Oudere leden van het orkest kunnen zich de benaming 'directeur' nog heel goed herinneren.

Waarschijnlijk is na verloop van tijd de vereniging een beetje ingezakt door wat voor oorzaak dan ook. Gedurende een periode van ongeveer twintig jaar is er in de krant niets over activiteiten van het orkest terug te vinden. In 1922 is Excelsior echter opnieuw opgericht. Het aardige is dat het doek van het oude vaandel volgens de overlevering gebruikt is voor het nieuwe. De krantenkolommen vermelden vanaf de tweede helft van de jaren twintig regelmatig optredens van het korps.

Opvallend is dat acht jaar na de kerkscheuring Excelsior eendrachtig door leden van de twee kerken op het dorp is opgericht. In de statuten was bepaald dat bij een onverhoopte opheffing van de vereniging de eventuele baten evenredig over de hervormde en de gereformeerde diaconie verdeeld zouden worden. Overigens was er in dezelfde tijd gedurende een paar jaar een gecombineerde christelijke jeugdvereniging. Jacob Hepkema schreef in een stukje uit 1901, later verschenen in zijn *Eenvoudige memories en bemerkingen*, dat er in Schraard meer harmonie heerste dan in het naburige Wons. Eigenlijk is dat in grote lijnen altijd zo gebleven. Zo schreef Albert Visser dat in de jaren vijftig ieder 's zondags naar zijn eigen kerk ging, maar dat het dorp na de dienst weer één was. Aan de oecumenische gezindheid van het muziekkorps kan niemand twijfelen.

Schraard, 2011

Schraard, 2019

Na de oorlog beproefden katholieke dirigenten uit het zuiden in onze streken hun geluk. Ze kwamen hier waarschijnlijk vooral vanwege de kerkmuziek. Twee van deze musici hebben voor Excelsior gestaan. Nog recent liet een van hen weten een mooie tijd bij de vereniging gehad te hebben. Veel later zou Schelte de Haan, de voorzitter van Excelsior, met een katholieke vrouw trouwen. Hij keerde om die reden terug tot de schoot van de moederkerk. In Schraard werd ook daarvan geen probleem gemaakt net zoals de gereformeerde voorman Abraham Kuiper dat niet had gedaan. Hij was aan het eind van de negentiende eeuw goed bevriend met de katholieke priester en politicus Herman Schaepman. Toen Kuiper een katholieke dienstbode wilde aanstellen, ontraadde Schaepman hem dat. 'De mensen zouden het niet begrijpen.' Zelf denk ik dat Kuiper in de verzuilde jaren dertig nog steeds niet begrepen werd. Maar in Schraard kenne-lijk wel. Men was niet bekrompen.

Met het orkest ging het vanaf de jaren zeventig alleen maar crescendo. De ontwikkeling bewoog zich haast vanzelfsprekend naar het grote hoogtepunt van het jaar 2009. Excelsior werd toen onder leiding van Thom Zigterman wereldkampioen op het concours van Kerkrade. Vanaf 1997 had Zigterman het orkest jaar voor jaar naar grote successen geleid. Maar al voor die tijd speelde Excelsior onder Tijmen Botma een steeds belangrijkere rol in de wereld van de blaas-muziek. Het orkest bleek bovendien een bakermat te zijn voor later landelijk bekende musici. Zo bracht Botma het tot hoofdvakdocent aan het Prins Claus Conservatorium en tot dirigent van de Koninklijke Militaire Kapel Johan Willem Friso. De in Schraard geboren Petra Botma-Zijlstra was een aantal jaren hoofdvakdocent hoorn aan het conservatorium van Zwolle en is nu eerste hoornist van het Radio Filharmonisch Orkest.

Excelsior is van grote betekenis geweest in het leven van vele Schraarders en van vele leden uit dorpen en steden in de wijde om- trek. Terwijl het verenigingsleven in onze tijd overal op zijn retour is, blijft het muziekkorps alleen maar groeien en bloei- en. De grote inzet die van de musici wordt gevraagd, blijkt voor niemand een belemmering te zijn. In het licht van de veranderende tijdgeest is dat iets bijzon- ders. Op dit moment repeteert het orkest vanwege het besmettingsgevaar in de open lucht. Door de wind meegevoerde koperklanken zorgen in het dorp voor een feestelijke zomeravondstemming.

Leden van Excelsior op het schoolplein achter de oude school waarschijnlijk aan het begin van de vorige eeuw. Op het vaandel staat het jaartal 1900.

Bolsward, 2020

Oosterwolde, 2020

Dronten, 2020

Leeuwarden, 2020

Boedapest, 1918

Ontwikkeling

Aan de hogeschool des levens, meneer Van der Horst, hebben wij in al die jaren geen enkele collegedag overgeslagen. Wij hielden onze ogen en oren wijd open om de toestand van onze haptische vermogens in dit verband nog maar even buiten beschouwing te laten. En toch kan het zijn dat wij, niettegenstaande onze leergierigheid, hier of daar, soms misschien op een deelterrein, soms misschien ook op belangrijke punten, dus zowel in de hoofdvakken als bijvakken van het leven, weleens achter dreigden te lopen. Voor onszelf voltrok zich zo'n ontwikkeling soms ongemerkt, soms ook waren wij ons er pijnlijk bewust.

We willen het zo niet, dat achterlopen, we doen er alles aan om het tegen te gaan, maar het overkomt ons. Wij blijven immers mensen. Maar aan dat mens-zijn ontnemen wij tegelijk het recht niet meteen vanwege een enkele tekortkoming aangeduid te mogen worden als moreel bedorven personen, zoals ons bij een enkele gelegenheden wel is overkomen. Troost putten wij echter uit het feit dat wij niet de enigen en ook niet de meest laaggeplaatsten zijn die het slachtoffer werden van een dergelijke veroordeling.

Het kan bijvoorbeeld gebeuren, meneer Van der Horst, dat een bisschop in één van de noordelijke provincies van ons land iets zegt over het intieme leven van de mens in een zin zoals u dat twintig jaar geleden nog algemeen in medische handboeken beschreven zag. De auteurs van die boeken leven nog... Het kan dus zijn dat zo'n bisschop zoiets zegt, zich baserend op die handboeken, en daarna wordt uitgemaakt voor niet alleen een slecht mens, maar bovendien voor een extremist omdat het wetenschappelijk bewezen is. Maar als dat zo is dan kan het toch niet anders dan zo zijn dat iedereen twintig jaar geleden extremist was? Of bijna iedereen? Toch waren wij dat in elk geval niet, meneer Van der Horst, want wij waren toen, net als nu, anders dan die bisschop, niet tegen maar voor. Wij waren in die tijd juist vóór géén extremisme.

De wetenschap is dus voortdurend in beweging. Wel valt ons daarbij op dat die verandering vooral plaatsvindt in wetenschappelijke disciplines die goed beschouwd juist helemaal niet tot die wetenschap behoren, maar die wel het grootste aantal studenten aan onze instellingen voor wetenschappelijk onderwijs trekken. Daarom is het zowel goed als verheugend dat onze minister van onderwijs, dit inziende, heeft besloten, uiteraard na ampele overwegingen, onze universiteiten te laten fuseren met het hoger beroepsonderwijs. De echt wetenschappelijke wetenschap vindt, krachtens haar natuur, altijd wel ergens een plaats al was het maar aan de hogeschool die wij beiden zo'n warm hart toedragen.

Almere, 2020

Hoogezand, 2020

Hoogezand, 2020

Alkmaar, 2020

Boedapest, 1928

Een rijke erfenis

Van 1827 tot 1839 vervulde Hobbo Lemke in Schraard het ambt van predikant. Hij was een telg uit een deftige Friese domineesfamilie. Zijn aanstelling eindigde echter met het besluit van de kerkeraad om een procedure tot 'losmaking' van Lemke en de hervormde gemeente te beginnen. Direct daarna legde de dominee zelf zijn ambt neer en verliet het dorp. Twee jaar na zijn vlucht werd Hobbo Lemke officieel 'van de heilige bediening ontzet'. Over de achtergrond van het een en ander tast Albert Visser in zijn overzicht *De predikanten van Schraard* in het duister. De reden voor de losmaking staat in de notulen van de kerkeraadsvergadering immers niet vermeld. Andere archieven laten ook niet veel los over het leven van Lemke rond deze tijd. In notariële archieven ontbreken sommige aktes die mogelijk wat meer duidelijkheid hadden kunnen geven.

In 1830 trouwde Lemke met de acht jaar oudere weduwe Rika Maria van der Leij. Zij bracht haar achtjarige dochter Anna Cleveringa mee. De dominee is medevoogd. Eind 1839 verscheen in het juridische tijdschrift *Het Regt in Nederland* een bijdrage met daarin een aangrijpende aanklacht van de officier van justitie bij de arrondissementsrechtbank te Sneek tegen Lemke en zijn vrouw. Beiden werden beschuldigd van jarenlange verregaande verwaarlozing en mishandeling van hun dochter en stiefdochter. In Schraard zijn verschillende getuigen gehoord. De verslagen zijn dramatisch. Het kind leerde nauwelijks lezen en schrijven, leed honger, was slecht gekleed en werd gedwongen tot veel te zwaar werk. In de kelder van de pastorie werd zij mishandeld, geslagen en opgesloten. Aan een van de getuigen had de vrouw van Lemke zelfs gezegd 'dat zij op zekeren nacht Anna verzuipen zou'.

Als motief voor het wangedrag van de dominee en zijn vrouw ziet de officier 'ongehoorde en ongelooflijke schraapzucht en geldgierigheid'. En dat terwijl zij beiden net als hun dochter vermogend waren. In haar vonnis ontnam de rechtbank moeder en stiefvader de voogdij over Anna en veroordeelde hen tot betaling van de proceskosten. De eis van de officier 'de onschuld te beschermen door Anna Cleveringa aan die hatelijke en onmenselijke voogden te ontrukken' is ingewilligd. Uit het bevolkingsregister blijkt echter dat Anna in elk geval later weer bij haar moeder en stiefvader woonde. In juni 1855 verhuisde het gezin van Dokkum naar Leeuwarden. Een paar maanden later overleed Anna Cleveringa daar op drieëndertigjarige leeftijd. Enige erfgenaam is haar moeder Rika Maria van der Leij. De erfenis bestond met name uit een enorm grondbezit in Niekerk, Vierhuizen, Leens, Warffum, Ulrum, Loppersum en Stedum.

Oud Beets, 1987

Schraard, 1991

Uit het huwelijk van Hobbo Lemke en Rika van der Leij was in 1831 Hans Hendrik Schotanus à Sterringa Lemke geboren. De toevoeging aan de naam werd al eerder in de familie gebruikt. Na het dreigende ontslag in Schraard vertrok hij met zijn ouders naar Achlum. Later woonden ze in Franeker waar Hans in 1853 op eenentwintigjarige leeftijd overleed. Aangifte van overlijden is gedaan door een 'voerman' en iemand die als 'vader' werkzaam was in het krankzinnigengesticht. Een half jaar na een verhuizing van Leeuwarden naar Rauwerd overleed in 1856 Rika van der Leij aldaar. Aan het begin van dat jaar had zij in een testament vast laten leggen dat Hobbo Lemke haar enige erfgenaam is.

Na het overlijden binnen drie jaar van Anna, Hans Hendrik en zijn vrouw Rika Maria was Hobbo Lemke de enig overgeblevene van zijn gezin. Na acht jaar hertrouwde hij met de zevenendertig jaar jongere dienstbode Trijntje Pieters de Vries die op dat moment hoogzwanger was. Hun eerste kind is Ryka Maria Anna Margaretha Lemke. Na haar werden in 1866 Hanso Henricus, in 1867 een levenloos kindje, in 1869 Cornelia Antonia en in 1877 Micheltje Anna geboren. Hanso werd gemeentesecretaris te 's-Graveland. Op zijn verzoek is zijn zuster Ryka Maria in 1908 wegens krankzinnigheid onder curatele gesteld. Zij stierf in 1925 in het gesticht Voorburg te Vught. Hobbo Lemke overleed in 1885 te Rauwerd. Hanso sprak in de advertentie van de 'zoo liefdevolle vader' die hij aanduidde met 'rustend predikant'. Trijntje Pieters de Vries overleed in 1902 in dezelfde plaats. Er blijkt geen onroerend goed te zijn dat deel uitmaakte van haar nalatenschap.

Hanso Henricus Lemke trouwde met Sijske Boersma. Tijdens hun verblijf in Noord-Holland kregen zij in 1900 een zoon die zij Hobbo noemden. Het gezin keerde later terug naar Friesland. In de archieven duikt de naam Hobbo Lemke nog een paar keer op. In de verschillende stukken staat hij vermeld als 'veehouder' wonende te Haskerhorne. Uit lijsten van rechtzaken blijkt dat hij in 1933 werd veroordeeld voor diefstal en in 1938 voor mishandeling. Tijdens de oorlog was Hobbo berucht als kringleider van de N.S.B. in de Zeven Wouden. Als landwachter had hij gewapend deelgenomen aan huiszoekingen en arrestaties. Hij bracht onderduikers bij de bezetter aan. De schrik van het Haskerland moest zich na de oorlog voor het Bijzonder Gerechtshof verantwoorden. In 1947 is hij veroordeeld tot tien jaar Rijkswerkinrichting en ontzetting uit de kiesrechten voor het leven. Begin jaren zestig werd het huwelijk van Hobbo en zijn vrouw Jacobje de Vries ontbonden. In een sobere advertentie vermeldde de familie in 1973 zijn overlijden te Haskerhorne. De crematie vond in Rotterdam plaats.

Emmeloord, 2020

Zaandam, 2020

Hoogeveen, 2020

Leeuwarden, 2020

Drachten, 2021

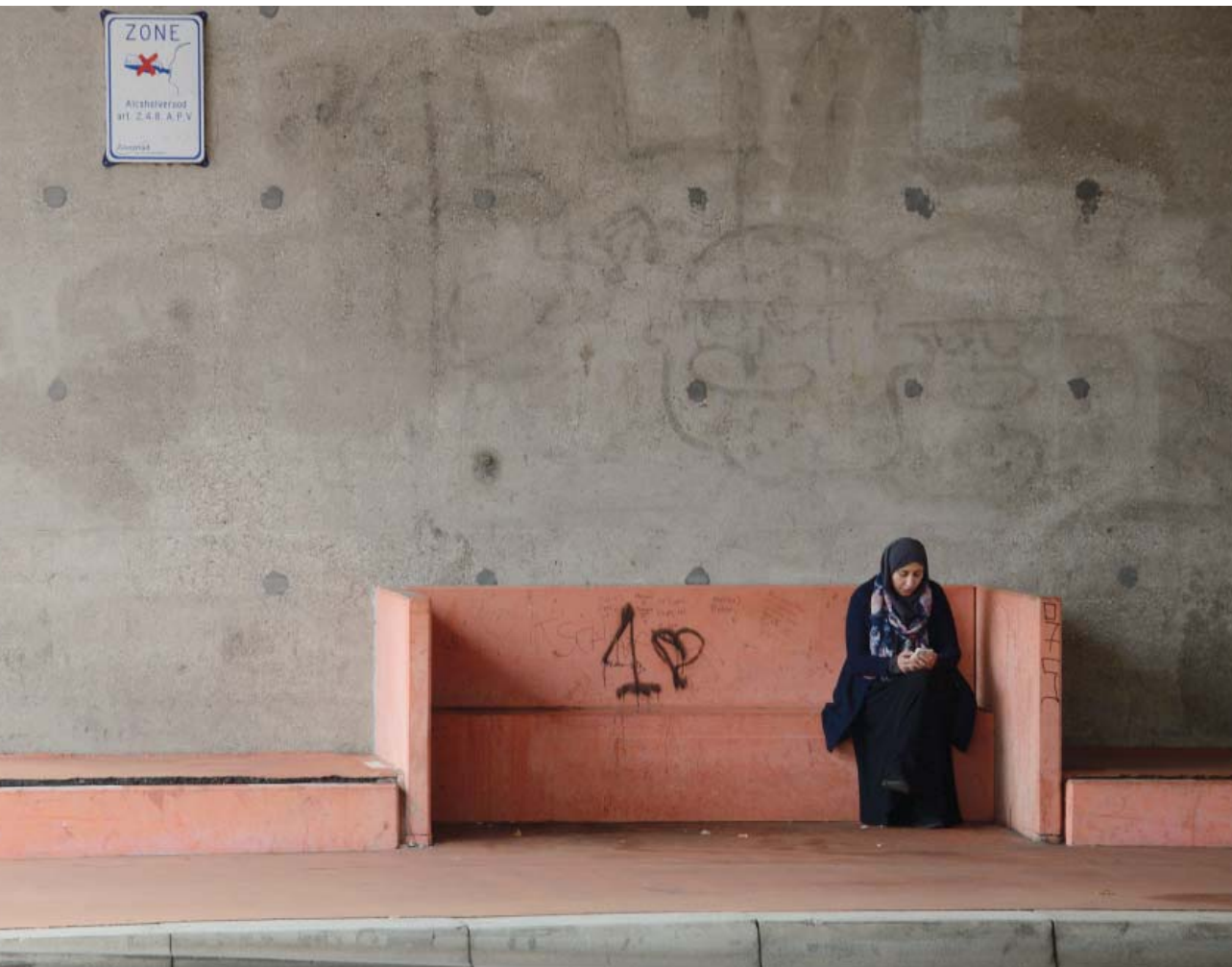

Schraard in de dichtkunst

Aan het begin van de zeventiende eeuw ontwikkelde het Fries zich als taal voor de letterkunde. Schraard speelt daar een niet onbelangrijke bijrol in. De predikant Johan van Hichtum schreef in 1609 ter gelegenheid van de bruiloft van de hoogleraar Marco à Lycklema uit Franeker en de *welghemanierde Iuffrou* Perck van Goslinga uit Schraard *Een tsamensprekinghe van twee boersche personen*. De dialoog tussen een vader en een zoon is bedoeld voor het vermaak. In 1639 werd het werkje voor een ruimer publiek herdrukt. Het inspireerde volgens Philippus Breuker de grote Gysbert Japix om Fries te gaan schrijven. Na Van Hichtum duurt het even voor de naam van het kleine dorp weer in de dichtkunst opduikt, maar vanaf de voorlaatste eeuwwisseling zijn er verschillende gedichten geschreven die iets met Schraard te maken hebben. In de eerste plaats is er het gedicht *De Skraarder toer* van Obe Postma dat niet zonder betekenis is in de Friese literatuur. Maar er is nog meer. In het vorige nummer van Terpnijs stond bijvoorbeeld het in zijn soort heel gave gedicht *Skraard* van Eize de Boer. Eerder stonden in onze dorpskrant gedichten van Wiebe de Schiffart en Sjoerd Reitsma, en een gedicht in het Hollands van Ank van der Peijl. Genoemd kunnen nog worden Foekje Giliam als de schepper van het Schraarder dorpslied, Anneke de Haan die succesvolle liedteksten op haar naam heeft staan, en de gedichten van Tjerk Andringa die vooral het landschap rond ons dorp als onderwerp hebben. Bovendien mogen de namen van verdienstelijke gelegenhedsdichters als Fimmie Sterkenburgh en Hendrik Bakker hier zeker niet ontbreken.

Onlangs kwam ik een mij nog onbekend gedicht, met alweer de titel *Skraard*, van Age Tanja tegen. Het heeft vermoedelijk ergens in de jaren negentig in *Frysk en Frij* gestaan.

*Men hearde meast âldmannepraat
deis op 'e leagenbank yn Skraard.
Doe hat ris op in jûntiid let
dêr jongfolk har te praten set.
Wêr't oars de wiisheid pachte waard
– te hearren oan âldmannepraat –
wist elk no fan de wei en spraak:
men swetste en eamelde omraak.*

Koog aan de Zaan, 2016

Foar de kofje net eamelje... Eerlijk gezegd ben ik bang dat ook deze regels na de koffie zijn ontstaan.

Al bladerend in oude nummers van de dorpskrant stond ik bij wijze van spreken ineens als aan de grond genageld toen mij een gedicht van ‘de heer Molenmaker’ onder ogen kwam. Het gaat vermoedelijk om Klaas Molenmaker die de vader is van Durk Molenmaker die vele jaren aan de Zuiderlaan woonde en eerder op de plek waar nu het huis van Piet Kronemeijer en Geesje Kamstra staat.

*Alle dagen turen langs de vaart
Alle dagen even droevig
De vader noch de zoon niet
Vanwaar deze ellende
Als het noch langer duurt
Zijn we geheel op de bakker aangewezen.*

Ik durf de stelling te verdedigen dat zelfs Obe Postma hier nog wat van had kunnen leren. Leo de Jong stuurde indertijd een artikel naar de dorpskrant op waarin dit gedichtje stond. Leo is een zoon van ‘lange’ Harmen de Jong die weer een zoon is van Arend de Jong. Arend en zijn zoon Folkert waren beiden Schraarder schippers. Vader en zoon voorzagen onder andere ons dorp van turf. Maar in de oorlogsjaren stagneerde de aanvoer. Alleen de bakker had nog ‘brand’. Zijn oven werd volgens het artikel van De Jong door het hele dorp benut voor ‘de warme hap’. Daar moet wel de kanttekening bij gemaakt worden dat in de smidse van Klaas van Tuinen in de oorlogsjaren een verdeelpunt van de gaarkeuken gevestigd was.

Links Harmen de Jong en op de voorgrond Folkert de Jong

Waver, omstreeks 1973

Leeuwarden, 2020

Leeuwarden, 2020

Almere, 2020

Groningen, 2020

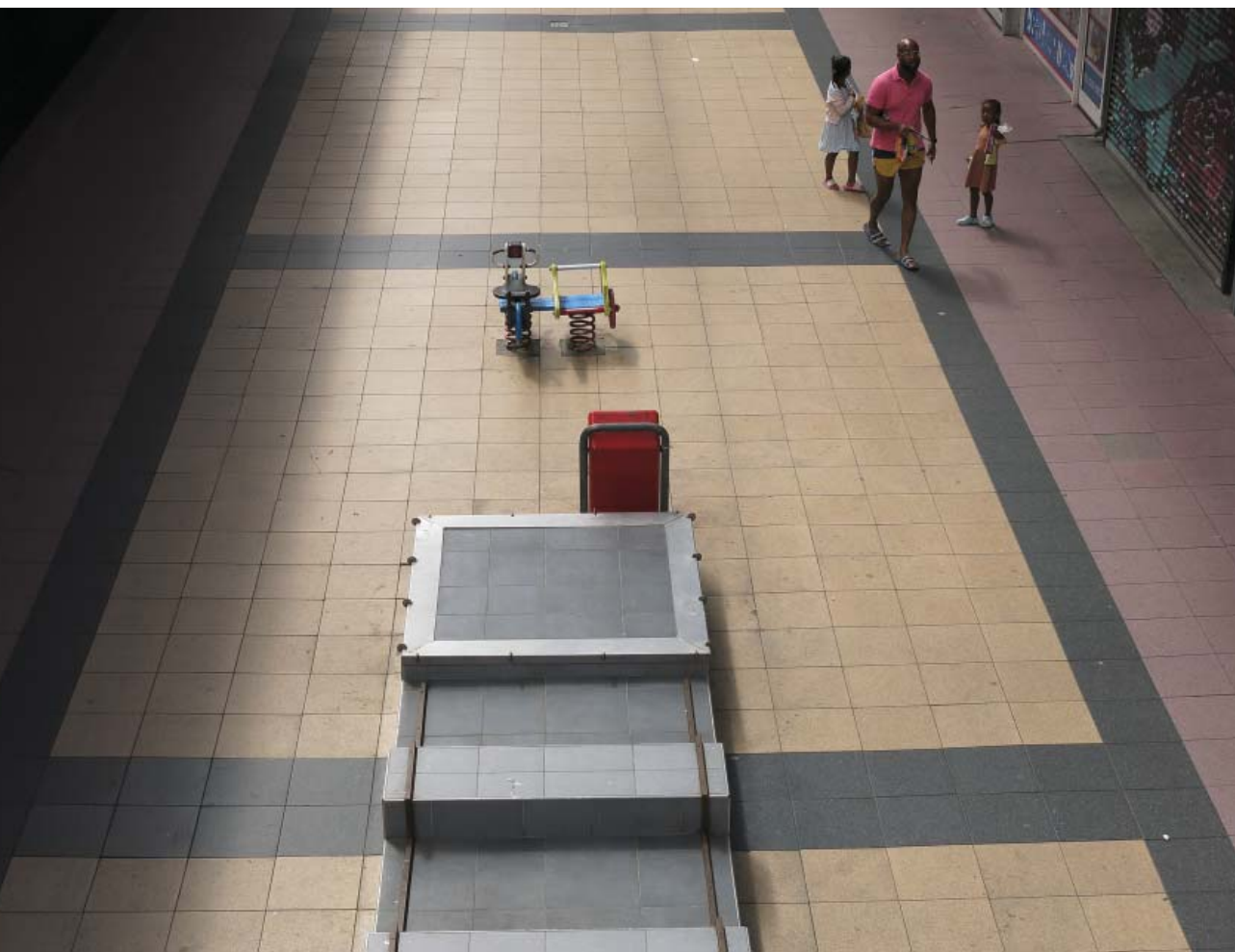

Drachten, 2021

Steenwijk, 2020

Lelystad, 2020

Droomstad in het nieuwe land

In het centrum van de vier IJsselmeerpolders zou Lelystad verrijzen als bestuurlijk en administratief centrum van een nieuwe provincie. De afzonderlijke polders zouden ieder een eigen hoofdstad kern krijgen met daar omheen de dorpen als de kleinere kernen. Zo zag het er uit in het plan van de sociograaf Charles Takes uit 1947. In die tijd gingen de planners er van uit dat de stad in het hart van de polders tot ongeveer veertigduizend inwoners zou groeien. De ramingen waren gebaseerd op een zuiver agrarische functie van het nieuwe land. Maar in de jaren vijftig veranderde de planologie. In het overvolle Nederland moesten de polders gaan dienen als opvang voor mensen en bedrijven uit de noordelijke Randstad. Lelystad zou tot wel honderdduizend inwoners moeten gaan herbergen. Met dat vooruitzicht werd de stedenbouwkundige Cornelis van Eesteren in 1959 gevraagd de nieuwe hoofdplaats te ontwerpen.

In het plan van Van Eesteren zou het centrumgebied van Lelystad op een hoger niveau komen te liggen en van oost naar west lopen. Ook de autowegen zouden op dijken worden aangelegd. De woonwijken had hij bij voorkeur in één keer gebouwd. Van al deze plannen is niet veel terecht gekomen. De kosten waren te hoog en het inwonertal bleek lager uit te vallen dan geraamd. Bovendien verloor Lelystad zijn centrale positie doordat de aanleg van de Markerwaard niet doorging. Maar toch is er van de geest van het werk van Van Eesteren wel degelijk wat overgebleven al is zelfs van hetgeen wel is gerealiseerd weer het een en ander verdwenen. Lelystad is nog steeds de enige vrijwel geheel modernistische stad van Nederland.

Sociaal en economisch is Lelystad ingehaald door de tijd en min of meer geschiedenis geworden. De meeste bewoners zijn dan ook kritisch over hun eigen woonplaats. Maar de bezoeker heeft nog steeds het gevoel rond te lopen in een moderne droom van ruimte, groen, frisse lucht en vooral veel licht. Als herinnering aan Van Eesteren is er de succesvolle scheiding van verkeer en functies, en het spel met de verschillende niveaus, dat nog hier en daar is terug te vinden in de infrastructuur en in architectonische details. Fraai is vooral de zorgvuldig bepaalde omvang van de wijken, met elk een eigen architectonisch karakter, die groot genoeg is om een idee van eenheid te geven, en klein genoeg om niet eentonig te worden. De huizen in met name de oudere wijken hebben, net als die in het modernistische dorp Nagele, over het algemeen platte daken. Tussen de wijken zorgen ruime groenstroken met fiets- en wandelpaden voor een aangename vorm van mobiliteit en recreatiemogelijkheden in de eigen omgeving.

Lelystad, 2020

Lelystad, 2021

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2021

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2021

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2021

Lelystad, 2020

Lelystad, 2021

Lelystad, 2019

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2017

Lelystad, 2020

Lelystad, 2021

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2020

Lelystad, 2017

Boedapest, jaartal onbekend

Duitse getallen in de muziekwetenschap

Er zijn tekenen die er op wijzen dat het onderzoek naar getallen in het werk van Johann Sebastian Bach zijn langste tijd gehad heeft, al laat het harde bewijs misschien nog een paar jaar op zich wachten. De eerste publicatie op dit gebied, geschreven door Wilhelm Werker, is gedrukt in 1922 en de meest recente studie verscheen in 2015 van de hand van Ruth Tatlow. In de tussenliggende bijna honderd jaar is er inhoudelijk wel het een en ander in het onderzoek veranderd, maar globaal gesproken is de overeenkomst dat in alle publicaties het meesterwerk steeds vanuit hogere sferen of een metawerkelijkheid verklaard wordt. Bij Werker gebeurde dat zonder noemenswaardige historische argumentatie en puur speculatief, met uitsluitend het muzikale kunstwerk als uitgangspunt, maar na hem bloeit de historische muziekwetenschap rond de vormgetallen op om vervolgens weg te ebben, waarna er weer meer aandacht voor een analytische werkwijze ontstond. Aan het eind van deze cyclus probeert Tatlow het historisch onderzoek op het gebied van getallen en getalsduiding nieuw leven in te blazen, maar komt daarbij toch niet verder dan een strikt persoonlijke interpretatie van de bronnen. Zij beschouwt het historische bronnenonderzoek weliswaar als noodzakelijke voorwaarde, maar dat staat toch vooral in dienst van haar analytische theorie.

In mijn artikel *Moderne getallen* beschreef ik eerder de rol van de esoterie in het modernisme en de invloed daarvan op de muziekwetenschap. In de muziek was net als in de beeldende kunsten aan het begin van de vorige eeuw een hang naar een esoterisch gefundeerde objectiviteit te vinden. De muziekwetenschap in de persoon van de pionier Wilhelm Werker volgde deze tendens. Het zoeken naar vormbepalende getallen in het werk van Johann Sebastian Bach heeft na Werker via Friedrich Smend school gemaakt om voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog in de wetenschap geaccepteerd en salonfähig te worden. De neiging tot esoterie bleef tegelijkertijd sinds Werker steeds in het onderzoek naar vormgetallen aanwezig.

Waar in de muziekgeschiedschrijving en de uitvoeringspraktijk sprake is van getallen, kunnen daar, net als in de seriële muziek, begrippen als objectiviteit, abstractie en absolute muziek makkelijk aan worden verbonden. Maar de objectieve esoterische kern van het betoog verandert toch wel met de tijdgeest door geleidelijk subjectiever te worden. Het feit dat uiteindelijk bij Ruth Tatlow, heel anders dan bij Werker en ook anders dan bij de generatie na hem, de ervaring en zelfs de eigen, aan het individu gebonden, waarheid van de onderzoeker

een grote rol gaan spelen, is het signaal dat het getallenonderzoek zich naar het eind van zijn cyclus beweegt. De objectieve esoterische metawerkelijkheid van de jaren twintig en de hedendaagse spiritualiteit als beleving zijn als het er op aan komt niet met elkaar te verenigen.

Toen ik twintig jaar geleden bezig was met een artikel over Andreas Werckmeister moest ik gaandeweg en met stijgende verbazing vaststellen dat deze zeventiende-eeuwse muziektheoreticus als middeleeuwer werd getypeerd. Een inventarisatie van de door Werckmeister geraadpleegde bronnen gaf namelijk veel meer aanleiding om hem als een typische representant van het nawerkend humanisme te zien. In de naslagwerken wordt daar anders tegenaan gekeken. Omtrent de argumenten of de motieven in de lemmata over Werckmeister van Rolf Dammann (*Die Musik in Geschichte und Gegenwart*) en van de Amerikaanse specialist op het gebied van de Duitse barokmuziek Georg von Buelow (*The New Grove Dictionary of Music & Musicians*) tastte ik in het duister. Pas veel later drong het tot me door dat de verankering in de Middeleeuwen van niet alleen Werckmeister, maar van de Duitse muziek als geheel, van ideologische aard is. Het koppelen van muziek aan een Duits karakter is al te vinden in de Bachbiografie van Forkel en zelfs in eerdere bronnen, maar gaandeweg is de nationale ideologie steeds meer uitgesproken aanwezig. Uiteindelijk bestonden in de beleving van Duitse schrijvers alleen nog de hoofdstroom van de muziek, die Duits is, en daarnaast de ‘nationale’ scholen van buiten het eigen taalgebied. Het typisch Duitse van de belangrijke muziek is terug te vinden in ‘diepte’, ‘vorm’, ‘abstractie’, ‘objectiviteit’, het ‘absolute’, het contrapunt en de ‘gotische’, Germaanse of middeleeuwse wortels. In de loop van de twintigste eeuw bleek dat geheime getallencodes, waaruit de grootsheid van het meesterwerk objectief is af te leiden, goed in deze zienswijze pasten. Opvallend is in dit verband de continuïteit van de voor- en naoorlogse muziekwetenschap. Veel van de oude idealen zijn vrijwel letterlijk terug te vinden in de naoorlogse wetenschap rond de uitvoeringspraktijk. Merkwaardig toch wel aangezien de begrippen waarmee het karakter van de Duitse muziek werd geduid nooit aan de werkelijkheid zijn getoetst. Het bleef bij ideologische beweringen zonder analytische of empirische onderbouwing afgezien dan van het getallenonderzoek. Dat muziek uit Oost-Europa of Frankrijk die typisch Duitse eigenschappen niet zou hebben, is een aanname op grond van goed vertrouwen in het inzicht van muziekwetenschap en cultuurfilosofie.

Het zoeken naar vormgetallen in het werk van Bach heeft zich vanaf Werker, en na de aanloop van Smend en zijn collega Martin Jansen, vooral na de oorlog, en met name in Nederland, stormachtig ontwikkeld. Het ging daarbij na Werker

vooral om de symbolische duiding. De 'diepte' van een werk is analytisch moeilijk vast te stellen, maar als getallen en 'inhoud' met elkaar samenhangen, geeft dat mogelijkheden. Getallen kunnen, door de aard van het muzikale materiaal, overal gevonden worden. Op grote schaal is dan ook in muziekanalyses overal van alles gevonden. Helaas heeft de bijbehorende theorie tot nu toe geen voorspelende waarde. Een deugdelijke statistische verwerking van het materiaal heeft nog nooit plaatsgevonden. De belangstelling die onderzoekers toonden voor de historische bronnen had de tekortkoming kunnen compenseren, ware het niet dat in geen enkel muziektheoretisch geschrift uit de zeventiende of achttiende eeuw getallen met de daarbij behorende symbolische duiding als vormgetallen worden gezien. Om dit probleem op te lossen, werden door moderne onderzoekers de harmonische getallen en getalsverhoudingen van de intervallen, met hun eigenschappen of duiding, op de vorm toegepast door bijvoorbeeld het tellen van maten. Dit is wat steeds weer gebeurde en gebeurt, maar waar in de bronnen nooit van wordt gerept. Favoriet in dit verband zijn vooral de geschriften van Andreas Werckmeister.

Op meerdere plaatsen in zijn werk houdt Werckmeister zich bezig met de duiding van getallen. Hij beschrijft onder andere het karakter van de getallen zelf of geeft ze een bepaalde allegorische duiding, maar van veel meer belang is zijn beschrijving en duiding van de getalsverhoudingen. Centraal staat daarbij zijn opvatting dat de verhoudingen meer volkomen zijn naarmate ze dichter bij de één, de eenheid of de uniteit staan. Deze verhoudingen hebben altijd betrekking op de verhoudingen tussen tonen (bij het octaaf klinkt de verhouding 2 : 1, bij de kwint 3 : 2, enzovoorts). Opmerkelijk is natuurlijk dat deze opvatting van Werckmeister volledig overeenkomt met de akoestische realiteit. In zijn oplossing van het stemmingsprobleem past hij zijn bevindingen toe door de intervallen met hogere getallen meer te ontstemmen en de intervallen met lagere getallen te ontzien.

In verband met de getalsverhoudingen van intervallen en akkoorden spreekt Werckmeister wel van Music-Bau. Rolf Dammann vat dit woord op als zou het gaan om de architectuur van een compositie. Het begrip heeft echter uitsluitend op de tonen van intervallen en akkoorden betrekking. Tatlow doet er nog een schepje bovenop door Johann Matthesons beschrijving van de goede verhoudingen in een compositie er bij te betrekken en 'gewisse Verhältnisse' verkeerd te vertalen met 'exacte verhoudingen' inplaats van met 'bepaalde verhoudingen'. Mattheson raadde juist aan om *niet* precies met passer en lineaal te werken. Nog een stap verder gaat Tatlow, onder andere weer op grond van een vertaalfout, door haar hypothetische volkomen verhoudingen te verbinden met

het overleverbare muzikale kunstwerk als een in zichzelf rustend geheel. Daarmee snijdt zij onbewust een nieuw onderwerp aan waarmee we terug zijn bij de diepte van het muzikale kunstwerk, de Duitse natie en de Duitsers als volk van de muziek. Hetzelfde geldt voor haar betoog over de 'lutherse' harmonie, al is dat zonder bronvermelding letterlijk overgenomen van Walter Blankenburg, die overigens ook in bijvoorbeeld zijn *Einführung in Bachs h-moll-Messe* aandacht besteedt aan de duiding van getallen.

Blankenburg was naast theoloog en kerkmusicus actief lid van de *Singbewegung* die zich bezighield met de Duitse volksmuziek uit een mythisch verleden. In Berlijn had hij gestudeerd bij Friedrich Blume en Arnold Schering met wie hij gezien zijn muzikale achtergrond wel ideologische verwantschap gevoeld zal hebben. In 1934 hield Schering bijvoorbeeld de lezing *Das germanische in der deutschen Musik*. Bekend is vooral zijn boek *Das Symbol in der Musik* uit 1941. Blume gaf in 1938 de lezing *Musik und Rasse* die in 1944 als boek verscheen onder de titel *Das Rasseproblem in der Musik*. Het gaat steeds om het inzicht in de mythische germaanse of 'gotische' oorsprong en de 'diepte' van het in zichzelf rustende kunstwerk, zoals dat in de loop van de negentiende eeuw tot de geestelijke bagage van de Duitse muziek liefhebbers en musicologen ging behoren. Hier zal de ideologische basis van het getallenonderzoek moeten worden gezocht. Met het theoretische oeuvre van Andreas Werckmeister of het scheppende werk van Johann Sebastian Bach heeft deze cultuurhistorische ontwikkeling echter vrijwel niets te maken.

De tekst op pagina 3 verscheen eerder in Tsjerkefinster, de teksten op pagina 5, 15 en 21 verschenen in Terpnijs, de tekst op pagina 11 verscheen in Student en de tekst op pagina 59 in De Rode Leeuw. De tekst op pagina 29 is niet eerder gepubliceerd. De foto op pagina 4 is van Félix-Jacques Antoine Moulin, de foto's op pagina 63 en 64 zijn gemaakt door Pieter Bakker sr. en de foto's op pagina 10 en 14 zijn van onbekende fotografen. Alle andere foto's zijn van de auteur.

Boedapest, omstreeks 1958

Tekst en fotografie	Pieter Bakker
Uitgave	Stichting Kunst en Wetenschap
Druk	Van der Eems Easterein
Copyright	© 2021 P.I. Bakker
ISBN	978-90-79151-24-0
NUR	653
ISSN	2542-5420